

ՀՏԴ 34 /091:749.243/

Իրավագիտություն

Գայանե ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՄԻՒԹԱՐ ԳՈՇԻ ՊԵՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐԸ

Միւթար Գոշը հայ իրավական մտքի պատմության զարգացման կարևոր գործիչներից է: Նա ծնվել է Գանձակում 12-րդ դարի, 20-30-ական թթ: Միւթար Գոշը գրել է առաջին հայկական կոդիֆիկացված օրենսդրությունը: Նա պայքարել է ժամանակաշրջանի արատավոր երևույթների դեմ և իր կողմից մշակված կանոնների միջոցով փորձել է պաշտպանել հայ հասարակությունը: Նշված կանոնները ներառում են քաղաքացիական, քրեա-իրավական, ընտանեկան նորմեր: Գանոնների մեծ մասը վերաբերվում էին արդարությանը, կուսության պահպանմանը, ընտանիք կազմելուն, դատարանակազմությանը, պետականության կերտմանը:

Բանալի բառեր՝ Գանոնական օրենսդրություն, իրավունքի զարգացում, հայ իրավունք, հայ հասարակություն, ժամանակաշրջան, դատաստանագիրք:

G. Nersisyan

ГОСУДАРСТВЕННО ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ МХИТАРА ГОША

Мхитар Гош - один из известных деятелей в истории развития армянской правовой мысли. Он родился в Гандзаке в 20-30-х годах 12-го века. Гош написал первое кодифицированное армянское законодательство. Он своими канонами боролся против дурных привычек своей эпохи, против осквернения прав, и старался своими законами защитить армянское общество. Каноны содержат гражданские, уголовно-правовые, семейные нормы. В канонах большое значение отводится справедливости, сохранению девственности, состоянию семьи, судоустройству, созданию государственности.

Ключевые слова: Законодательство, судебник, развитие права, армянское право, армянское общество, эпоха, судоустройство.

G. Nersisyan

THE POST-LEGAL HUMANITARIAN VIEWS OF MKHITAR GOSH

Mkhitar Gosh is one of the important figures in the history of the development of legal thought. He was born in Gandzak in 1130. He wrote the first armenian coded legislation. With these rules he struggled against the bad habits, corrupt morals of his century tried to defend the

armenian society with the help of his rules. The rules include civil, criminal, family law norms. In these rules great importance is given to preservation of virainity, family establishment, judicial system and creation of state.

Key words: *canonical legislation, development of the law, the Armenian right, the Armenian society, period, the codes of law.*

«Ես չեկա օրենքը կամ մարգարեներին ջնջելու, այլ նրանց լրացնելու», -ասում է Հիսուսը: Ըստ Քրիստոսի այս պատգամ-խոսքի անվանի գիտնական, առակագիր, գրող, օրենսդիր՝ Մխիթար Գոշը կազմել է «Դատաստանագիրքը»: Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը հայ միջնադարյան իրավունքի գլուխգործոցն է, հայ մատենագրության եզակի հուշարձան: Այն հարուստ նյութ է պարունակում գիտության բազմաթիվ բնագավառների համար: Մ.Գոշը ծնվել է ԺԲ դարի 20-30-ական թվականներին Գանձակ քաղաքում: Մահացել է 1213թ-ին՝ ապրելով 80-90 տարի: Չափահաս դառնալով՝ Մխիթարը ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա: Երկար տարիներ աշակերտելով Հովհաննես Տավուշեցի վարդապետին՝ Մխիթարը դառնում է վարդապետ: Գիտելիքները առավել հարստացնելու համար նա մեկնում է Կիլիկիա, Սև լեռան հոչակավոր վանքերը, խորանում է աստվածաբանության և գիտության այլ բնագավառներում: Մխիթարը, երկրորդ անգամ ստանալով վարդապետի կոչում, վերադառնում է հայրենիք: [1]

Մխիթար Գոշը, ուսում ստանալուց հետո վերադառնալով հայրենիք, որոշ ժամանակ ապրել է Գանձակ քաղաքում, ապա 1184թ-ին մահմեդականներից հալածված և Գանձակում նստող Ադվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի խարդավանքներից զզված տեղափոխվելով ապաստանել էր Խաչենում՝ Հաթերքի (ներկայիս ԱՀ Մարտակերտի շրջանի Հաթերք գյուղ) Վախթանգ իշխանի մոտ, որտեղ էլ Վախթանգի ապարանքում նույն թվականին սկսել է գրել ու ավարտել իր հիմնական աշխատությունը՝ «Դատաստանագիրքը»:

Վախթանգն ու նրա եղբայրները, մի քանի տարի անց /1191թ./, Մխիթար Գոշի համար կառուցում են Նոր Գետիկ վանքը, որն իր մահից հետո կոչվեց Գոշավանք: Գոշը միշտ երախտապարտ էր Վախթանգին, նրա եղբայրներին ու նրա կնոջը՝ Արզու-Խաթունին: Հայտնի է, որ «Դատաստանագիրքի» մի օրինակը նվիրված է Վախթանգին ու Արզու-Խաթունին՝ հեղինակի երախտալից ընծայագրով:[2]

Հետագայում Մ.Գոշը իր գործունեությունը ծավալում է Գոշավանքում, որը դառնում է միջնադարյան Հայաստանի հոգևոր, կրթական և մշակութային խոշոր կենտրոններից մեկը: Գոշավանքում ուսուցանվել են հայոց և օտար լեզուներ /հունարեն, լատիներեն/՝ քերականություն, փիլիսոփայություն, ճարտասանություն, երաժշտություն, գրչության արվեստ, նկարչություն: Այստեղ պահվել և ստեղծվել են բազմաթիվ ձեռագրեր:[3]

Մեզ են հասել Մխիթար Գոշից մատենագրության տարբեր ճյուղերին պատկանող մոտ մեկ տասնյակի հասնող աշխատություններ: Դրանցից հանրահայտը «Դատաստանագիրք»-ն է: Այն բաղկացած է նախադրությունից /նախաբանից/ և երկու մասից՝ եկեղեցական կանոններից և աշխարհական-քաղաքացիական օրենքներից: Գրված է գրաբարով, առանձնահատուկ է իր հակիրճությամբ՝ ընդհամենը 251 հոդված:

Նա իր մտավոր գործունեությամբ ջանում էր ծառայել ազգային պետականության ամրապնդմանը:

«Դատաստանագիրքը» միջնադարյան մատենագրության այն կոթողներից է, որի հետ դժվար է համեմատել ուրիշ որևէ մատյան: Գոշը օրենսգիրք կազմելը համարել է ազգային արժանապատվության հարց: Հայ օրենսգիրքը պետք է լռեցնեի նրանց, ովքեր մեղադրում էին հայերին օրենքներ չունենալու մեջ: Այն ստեղծվեց հարազատ ժողովրդի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և հոգևոր վիճակը կարգավորելու համար, որպեսզի օրենքների միջոցով պաշտպանի հայ մարդկանց բոլոր իրավունքները:

Միևիթար Գոշը կանգնած էր իր դարի մտածողության ամենաառաջադիմական ու ամենաբարձր աստիճանին, նա գտնում էր, որ մարդն ազատ ու լիիրավ է ծնվել և հետագայում միայն մարդկային հարաբերություններն են, որ ստեղծել են անհավասարություն, իրավունքների սահմանափակումներ:[4]

Գոշը յուրաքանչյուր գլխում առանձին հանցանքի համար նախ՝ բերում է օրենքի խիստ պատժի դրույթը, ապա՝ Ավետարանի ողորմածության խոսքը, որով մահապատիժը մեղմվում է խրատով՝ մարմնական մասնակի պատժով, դրամական տուգանքով և ապաշխարությամբ:

Դատաստանագրքի բազմաթիվ իրավական նորմեր կարգավորում են հոգևորականների, թագավորի, իշխանաց իշխանի և իշխանների միջև ծագած հարաբերությունները:

Ըստ Մ.Գոշի՝ պետության և եկեղեցու համախմբումը կնպաստի պետության կայունացմանը, ներքին միասնականությանը: Նա առաջնային նշանակություն է տալիս եկեղեցուն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների փոխհարաբերություններին:

Գոշը կողմնակից է պետական կառավարման միապետական ձևին: Երկրի կառավարման դեկր, ըստ նրա, պետք է գտնվի թագավորի ձեռքին: Գահը պետք է անցնի ուղղակի, վայրընթաց գծով արյունակից ժառանգներին՝ որդուն, թոռանը և այլն: Եթե չլինեին որդիներ, ապա նոր միայն գահը կարող է անցնել թագավորի աղջիկներին:[5] Նրան պետք է պատկանի նաև արտաքին քաղաքականությունը: Երկրի սուվերենության հարցը նա կապում է թագավորի անձնավորության հետ: Թագավորը նա է, ով «իր» ամբողջ ժողովրդի «ազգի» վրա տիրապետություն ունի և ուրիշ ժողովուրդներից հարկ է վերցնում կամ ուրիշ պետությունների ինքը հարկ չի տալիս:[6]

Գոշը ընդհանրապես դեմ է մահապատժին: Նրա կարծիքով «մեր» թագավորները վերացրել են պատժի այդ տեսակը, քանի որ «այն հակասում է մեր օրենքների մարդասիրությանը»:[7]

Ծանրագույն հանցագործությունների համար Գոշը որպես պատիժ սահմանել է մարմնական պատիժներ՝ անդամահատություն, ծեծ, որը փոխարինելու էր մահապատժին և դրանով իսկ փրկելու մահապարտի կյանքը: Նա ավելացնում է, որ նշված մարմնական պատիժները պետք է կիրառել միայն չզոջացող հանցագործի նկատմամբ: Այդ մարմնական պատիժները ավելի մեղմ էին, քան այն պատիժները, որ այդ ժամանակ կիրառվում էին Արևմտյան Եվրոպայում, ինչպես օրինակ՝ մարդկանց կենդանի-կենդանի խարույկի վրա այրելը կամ եռացրած յուղի կամ ձյութի մեջ գցելը:[8]

Պետական իրավական նորմերով կարգավորվում էին նաև հարկային հարաբերությունները: Նա սահմանում է երեք տեսակի հիմնական հարկեր՝ գլխահարկ /հարկ գլխոյ/, հողային հարկ և եկամտահարկ: Գլխահարկի մասին պետք է նշել, որ Գոշը ընդհանրապես դրան դեմ է, քանի որ նրա կարծիքով, այդ

հարկը ունի մարդու արժանապատվությունը վիրավորող բնույթ: Այդ պատճառով էլ նա արգելում է քրիստոնյա տերերին քրիստոնյայից գլխահարկ վերցնել: Նա արգելում է անձնատուր եղած այլազգիների վրա գլխահարկ դնել:[9]

Պետական հանցագործություններից է դրամանենգությունը, այսինքն՝ շահադիտական նպատակներով նոր դրամներ կամ փողանիշեր պատրաստելը. դրանց իրացնելը համարվել է ծանրագույն պետական հանցագործություն: Արարքը ուղղվում է պետության տնտեսական կյանքի հիմքերի դեմ, ուրեմն անուղղելի վնաս հասցնելով պետությանը, վտանգի տակ է դրվում երկրի ներքին և արտաքին առևտուրը, խախտվում է երկրի դրամական շրջանառության գործը:[10] Գոչը պատժելի է համարում դրամանենգությունը դրա համար նախատեսում է մարմնական պատիժներ՝ այլ իշխաններ պարտավոր չեն դահեկան կամ դրամ հատել և եթե նրանցից մեկը հատի այդ թագավորի կամքով լինի:

Բազմաթիվ ձեռագիր օրինակներից դիտվում է, որ դատաստանագիրքը XII դարի վերջերից կիրառվելիս է եղել Հայաստանի ազգային դատարանական հիմնարկներում իբրև գործնական իրավաբանական ձեռնարկ, թեև այն ժամանակ հայերն արդեն զրկված էին քաղաքական ինքնուրույնությունից: Դատաստանագիրքը, պարունակելով քաղաքացիական օրենքներին կից նաև եկեղեցական կանոններ, գրավել էր գլխավորապես հոգևոր վարչական մարմինների ուշադրությունը: Նա դարձել էր ամենատարածված ու ամենագլխավոր օրենսգիրքը հայ հոգևոր հաստատություններում դատավարական գործերի համար, մանավանդ ընտանեկան ու ժառանգական իրավունքների բնագավառում:[11]

Ինչ վերաբերվում է, թե որ տարիքից մարդ կարող է հանցագործության սուբեկտ լինել, ըստ Գոչի՝ 12 տարեկանից բարձր անձը պետք է լրիվ պատասխան տա իր կատարած հակաօրինական արարքի համար, 10-12 տարեկան անչափահասը՝ կիսով չափ:[12]

Դատաստանագրքում որոշ հոդվածներ վերաբերում էին կանանց իրավունքներին և սեռական անձեռնմխելիությանը: Գոչը գտնում է, որ ամուսնությունը պետք է լինի ամուսնացող զույգերի կամավոր համաձայնությամբ: Արգելվում է պսակել առանց միմյանց տեսնելու, որովհետև անհայտ է կամենում են նրանք առհասարակ ամուսնանալ կամ հավանում են իրար, ուստի հրամայում է չտեսածին չառնել (մաս 2-րդ, գլուխ Ա) :[13]

Ամուսնական տարիքը բարձրացնում է՝ տղաների համար սահմանելով 18, աղջիկների համար՝ 15 տարեկանը, որովհետև դա է համարում որդեծնության համար հասուն տարիք, ըստ բնության օրենքների՝ տղաների կարողունակությունը պետք է ճանաչվի, իսկ եթե կինը անչափահաս լինի, տղամարդը չափահաս, ամուսնության ժամանակ անչափահաս աղջկա մոտ պատռվածք կառաջանա և նա կարող է մահանալ:[14] Իսկ արյունակցության աստիճանը, որի դեպքում թույլատրվում է ընտանիք կազմել, սահմանում է հարազատության չորրորդ և հինգերորդ աստիճանը: Օրենքի կողմից նման ամուսնությունները հանցավոր և մերժելի է համարում: Մեղքն այն է, որ արյունը խառնվում է արյան հետ՝ ազգականի միջև ամուսնության միջոցով: Մերձավորությունը վերացնելով՝ կատարյալ արդարադատություն կհաստատվի համայնքում:[15] Պահանջում է, որ ամուսինը պարտավոր է հարգել կնոջ պատիվն ու ինքնասիրությունը, մարդկային լինել նրա նկատմամբ: Գույքային հարաբերությունների բնագավառում Մ.Գոչը, ըստ էության, սահմանում է

աննախադեպ մի դրույթ՝ ամուսինների գույքային իրավահավասարություն: Ամուսնալուծվելիս ամուսինը տան իրերը պետք է բաժանի ու կեսը տրամադրի կնոջը:[16]

Երկրի գերագույն իշխանը՝ թագավորը՝ որպես պետության գլուխ, զլխավորելու է նաև դատական գործը: Թագավորը կամ իշխանը դատելու են ատենակալների հետ միասին, սակայն կանխամտածված սպանության վերաբերյալ գործերը քննելու է թագավորը՝ օրինակ մահապատիժ կամ դրան հավասարագոր պատիժ նախատեսող գործերը: Թագավորը կարող էր հաստատել կամ մերժել իշխանների կողմից կայացված մահվան դատավճիռները:[17]

«Դատաստանագրքում» կան հողվածներ, որոնք վերաբերվում են լրտեսություն և դավաճանություն պետական հանցագործություններին: Այդ արարքները ուղղված են տվյալ պետության գոյության հիմքերի դեմ կամ որոնցով ամենատարբեր ձևերով խախտվում են այդ պետության արտաքին անվտանգությունը կամ նրա ներքին ապահովությունը: Դա պետության դեմ ուղղված դիտավորյալ կատարվող հանցավոր ոտնձգություն է, որով հետապնդվում է՝ այդ պետության մեջ պետական իշխանությունը տապալելու կամ թուլացնելու նպատակով: Այս պետական հանցագործություններ կատարած անձինք պետք է ենթարկվեն մահվան:[18] Այս կապակցությամբ Գոշի «Դատաստանագիրքը» նախատեսում է՝ նրանք, ովքեր քաղաքի կամ բերդի իրավիճակը հայտնի դարձնեն թշնամուն, պետք է մատնվեն մահվան, սակայն չսպանեն նրան հանուն քրիստոսի մարդասիրության: (ԳԼՈՒԽ Բ)[19]

Մ.Գոշը «Դատաստանագրքում» փորձում էր օրենսդրության միջոցով լուծել հասարակության մեջ ծագած խնդիրները, ինչպես նաև նույն նպատակն էր հետապնդում առակներով՝ խրատ-ուսուցման ճանապարհով: Դրանցում արծածվում էին հասարակական և կենցաղային, ժողովրդի և առանձին անհատների փոխհարաբերությունների վերաբերյալ հարցեր: Այստեղ նույնպես դատապարտվում էր չարը և արտահայտվում կենտրոնացված ուժեղ հայկական պետության գաղափարը:[20]

Գոշի «Դատաստանագիրքը» հիմք է ծառայել նոր օրենքներ կազմելուն, օրինակ՝ Լեհաստանում, Ղրիմում, Նոր Նախիջևանում, Աստրախանում, Վրաստանում՝ որպես վրաց Վախթանգ 6-րդի ժողովածուի բաղկացուցիչ մաս, մտավ նաև ռուսական կայսրության 1835թ. «Հավաք օրինացի» մեջ (X հատ., I մաս)[21] Իսկ Հայաստանում հայ իրավական նշանավոր հուշարձաններից Սմբատ Սպարապետի /Գունդեստարբի/ «Դատաստանագիրքն» է, որի հիմնական գրավոր աղբյուրը Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքն է: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը» /1265թ./ գործել է Կիլիկյան հայկական թագավորությունում մինչև 1375թ, այսինքն՝ մինչև թագավորության կործանումը:[22]

Գոշը համոզված էր, որ չնայած «Դատաստանագիրքը» հավանության էր արժանացել ժամանակի վարդապետների և ղեկավարների կողմից, սակայն այն անընդհատ ու անվերջ պետք է նորոգվի, կատարելագործվի՝ կյանքի, հասարակական-քաղաքական մթնոլորտի փոփոխությունների հետևությամբ, օրենսդրական դաշտի մշակման և կատարելագործման հետ միասին: Այսինքն՝ դատաստանագիրքի կլինի հավերժ գրվող, մշակվող, կատարելագործվող, մարդկային փորձի ու մտքի զարգացման ընթացքի դրոշմն իր վրա կրող մի երևույթ:

Գոշի իրական նպատակը հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցությունն արթնացնելու ձգտումն էր: Գոշը մեծ նշանակություն է տալիս աշխարհիկ /քաղաքացիական/ և հոգևոր /եկեղեցական/ իշխանությունների փոխհարաբերությանը, քանզի միջնադարում ուժեղ պետականության, անկախության և ժողովրդի միասնության երաշխիքներից մեկն էլ հոգևոր իշխանությունն էր: Եկեղեցու դերն ու նշանակությունը հայ իրականության մեջ առավել ցայտուն դրսևորվեց կորցրած պետականության պայմաններում:

Հայ եկեղեցին իր ծագման ժամանակից եղել և մնում է խիստ կենտրոնացված կազմակերպություն: Նշված հանգամանքները հնարավորություն էին տալիս եկեղեցուն իրականացնել ազգապահպան գործունեություն և աշխարհիկ իշխանության հետ միասին պահպանել ու ամրապնդել հայ ժողովրդի քաղաքական ինքնավարությունը: Եկեղեցին 5-րդ դարից իր ձեռքում էր կենտրոնացրել նաև արդարադատության ֆունկցիան: Այս ամենը գիտակցելով՝ Գոշը դեմ է աշխարհիկ իշխանությունների միջամտությանը եկեղեցու գործերին, սակայն եկեղեցին իրավունք ուներ, նույնիսկ պետականության պայմաններում մասնակցել աշխարհիկ-քաղաքական հարցերի քննարկմանը:[23]

Հայ իրավագիտության մեծանուն գործչի՝ Մխիթար Գոշի «Հայոց դատաստանագիրքը», իրավական կանոն փաստաթուղթ լինելուց բացի, ունի նաև դատախարակչական մեծ նշանակություն, նպատակ է ունի կանոնավորել հասարակության ներքին կյանքը, միջնադարյան ըմբռնողությամբ դասերի և դասակարգերի հարաբերությունները, իրականացնել եկեղեցու շուրջ նրանց ավելի սերտ համախմբումը և ժողովրդի կենցաղի ու բարքերի մաքրության ապահովումը: Հզոր պետություն ստեղծելու նախադրյալները նա տեսնում էր արդարության և աստվածավախության մեջ: Նրա իրավական, բարոյական ու պետաիրավական հայացքները չեն կորցրել իրենց արդիականությունը խիստ անհրաժեշտ է, որ դրանք ընդօրինակվեն նաև մեր օրերում:

Ծանոթագրություններ

1. Դատաստանագիրք, Եր., 2001, էջ 6:
2. Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Եր., 1975, էջ 146:
3. Նալբախյան Հ., Հայոց Ուտիք-Գարդման աշխարհը, Եր., էջ 227:
4. Ուլուբաբյան Բ., Հայոց Արևելքից կողմանց եկեղեցին և մշակույթը, Եր., 1998, էջ 307:
5. Դատաստանագիրք, Եր., 2001, էջ 36:
6. Սուքիասյան Ա., Մխիթար Գոշը և «Հայոց դատաստանագիրքը» Եր., 1965, էջ 105:
7. Նույն տեղում, էջ 158:
8. Նույն տեղում, էջ 162-164:
9. Նույն տեղում, էջ 111:
10. Թովմասյան Ա., Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Եր., 1977, էջ 48:
11. Նույն տեղում, էջ 88:
12. Սուքիասյան Ա., նշված աշխատության, էջ 154:

13. Ավագյան Ռ.Հ., Հայ իրավական մտքի գանձարան, գիրք 1, Եր., 2001, էջ 478:
14. Նույն տեղում, էջ 258:
15. Նույն տեղում, էջ 490:
16. Նույն տեղում, էջ 455:
17. Սուքիասյան Ա., նշված աշխատության, էջ 198-199:
18. Թովմասյան Ա., նշված աշխատության , էջ 24-31:
19. Դատաստանագիրք, Եր., 2001, էջ 38:
20. Ավագյան Ռ., նշված աշխատության, էջ 346:
21. Սուքիասյան Ա., նշված աշխատության, էջ 75:
22. Երիցյան Ա., Մարդու իրավունքներ, Եր., 2011, էջ 85:
23. Սաֆարյան Գ., Խաչատրյան Հ., Հայ իրավունքի հուշարձաններ V-XVIII, Եր., 1994, էջ 16:

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեկտիվի անդամ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Գ.Ս.Ղազիհանը: